

grueles

Een uitgave van de stichting 'GRUELES' maart 1983, 3e jaargang nr. 1

grueles

Een uitgave van de stichting 'GRUELES' maart 1983, 3e jaargang nr. 1

Voorwoord redactie

Geachte lezer,

Enige tijd geleden heeft Grueles zich tot Staatsbosbeheer gewend met het verzoek "De Beuk" een zodanige bestemming te geven dat het gebouw niet in verval zou raken. Voor niet-ingewijden: "De Beuk" is de voormalige boswachterswoning in het bos die U voor U ziet als U via de Keerderweg (Sporthal) het bos ingaat. Tegenwoordig wordt het gebouw door Staatsbosbeheer gebruikt als opslagplaats voor materialen. Onlangs heeft deze instantie ons laten weten dat men voornemens is "De Beuk" als biologisch station in gebruik te nemen, nadat de noodzakelijke restauratie heeft plaatsgevonden. We hopen dat dit plan inderdaad gerealiseerd zal worden.

De foto op de voorpagina geeft U een beeld van "De Wyjert" zoals die er een tiental jaren geleden nog uitzag.

"De Wyjert" was een waterrijk gebied ten oosten van de Hogeweg.

In dit nummer besteedt de sectie natuur uitgebreid aandacht aan dit mooie stukje Gronsveld dat nu helaas verdwenen is.

Harry Goessens

Redactieadres:

Gloriet 16 Gronsveld, tel 04408-2175.

Rijckholt, eind 18e eeuw; het Las Vegas van deze contreien

Gokken is een, door de eeuwen heen verspreid, euvel waartegen weinig bestand is. Gokken zit de mens in het bloed van jong tot oud, van klein tot groot. Kaarten, baccarat, pokeren, weddenschappen, Russische roulette, roulette, tiercé (wedden op paarden), kienen, lotto, toto, speelautomaten, loterijen enz. zijn termen die ons bekend in de oren klinken. Onze voorvaders, de Batavieren, hielden zich bezig met visen, jagen, vechten, bier drinken en dobbelen. Ze verdobbelden uren-, dagenlang hun hele hebben en houden. Als niets meer te verdobbelen was, zette de Batavier zijn vrouw in, (misschien zelfs met de heimelijke wens haar ook nog te verspelen).

Gokken is voor de mens een sensationeel en intensief tijdverdrijf met als voornaamste doel er financieel beter van te worden. Maar in het onderbewuste speelt vermoedelijk de gedachte mee dat we streven naar iets bovennatuurlijks: dat we op zoek zijn in de stille hoop "het Grote Geluk" te vinden. Het mensenlijk denken en handelen blijft door de eeuwen heen feitelijk hetzelfde. We passen ons enkel en alleen aan aan de heersende tijdsverschijnselen. Vandaar ook dat het niet zó verwonderlijk is wat er zich zo'n tweehonderd jaar geleden in Rijckholt afspeelde.

Hoe is het anders te verklaren dat dit "nietige" dorpje op het einde van de achttiende eeuw voor heel West Europa een eldorado voor liefhebbers van kansspelen werd.

Uit vorige artikelen herinnert U zich waarschijnlijk dat de heerlijkheid Rijckholt tot 1795 een zonneleen was. Een zonneleen is een leen dat zijn heerlijkheid aan God en de zon en niet aan de keizer dankte.

Oorspronkelijk waren de heren van Rijckholt ondergeschikt aan de Duitse keizer maar toen het hun gedurende enige generaties gelukt was, geen belastingen meer af te dragen stond de heerlijkheid op zich "zelve".

De heer benoemde toen schout en schepenen. In 1683 kocht Jan Maximiliaan Bonhomme de heerlijkheid Rijckholt. Deze rijke industrieel uit Luik werd in 1691 door de keizer in de adelstand verheven en noemde zich vanaf toen de Bounam.

Baron Antoine de Bounam, wiens inhuldiging plaats had in 1778, hield, in samenwerking met behulp van een Luikse bank, tussen 1780 en 1789 openbare loterijen in Rijckholt. In het bisdom Luik had de prins Van Velbruck toestemming gegeven tot het inrichten van een openbare loterij, een kansspel dat vele mensen aantrok maar dat ook velen ten ondergang voerde. Na de dood van bovengenoemde prinsbisschop schafte het domstift dit kansspel af tot voldoening van alle weldenkende Luikenaren.

De beheerders van de Luikse bank deden al het mogelijke om aan te tonen dat de opbrengsten van het kansspel noodzakelijk waren om een goed financieel beleid in het bisdom te kunnen voeren.

De bewijzen die de heren hiervoor aanvoerden, waren echter niet voldoende om het domstift van gedachten te doen veranderen en het spel werd dan ook tot nader order verboden.

De heren van de Luikse bank waren evenwel bij de pinken. Ze startten op 19 juli 1780 opnieuw met hun kansspel, dit maal buiten het bisschoppelijk gebied in twee "wereldsteden" waarvan de naam eigenlijk alleen maar bekend was bij de inwoners zelf. Deze twee plaatsen waren: Rijckholt dat toen 175 inwoners telde en Otheé, een dorpje ten westen van Luik.

Iedere vrijdag had er in Otheé een trekking plaats en de winnende nummers werden gepubliceerd in de "Gazette de Cologne" die in Keulen werd uitgegeven.

De sectie historie is in het bezit van een zeldzaam boekje, getiteld: "Almanach des Loteries de l'impériale libre baronie de Rijckholt". Dit boekje werd in 1782 gedrukt in de

eigen drukkerij van het kasteel. De hierna volgende gegevens hebben we uit deze bron geput. Op dinsdag vond in Rijckholt een trekking plaats. De baron presideerde de trekkingen en genoot voor een en ander een jaarsalaris van vijftig Louis d'ors. De trekking werd voorafgegaan door een diner, op kosten van de organisatoren van de loterij, waarbij de baron eveneens voorzat. De uitslag van de trekking werd bekend gemaakt in de "Courrier de la Meuse", een in Luik verschijnend blad, dat voor deze publikatie behoorlijk werd betaald.

Het is ongetwijfeld interessant te vernemen dat bij onderzoek in het Hauptstaatsarchiv in München, (archieff Törring-Jettenbach), door de sectie historie, een brief van commissaris Zollner werd ontdekt. In dit schrijven, gedateerd 4 maart 1780, bericht commissaris Zollner zijn meester, de graaf van Törring Jettenbach, dat de loterij in Gronsveld niet doorgaat omdat Chevalier de Michel in een ander gebied (zeer waarschijnlijk Rijckholt) een akkoord hieromtrent had gesloten. De graaf van Gronsveld had hoogstwaarschijnlijk te lang gewacht met het verlenen van zijn toestemming om het kansspel in Gronsveld te laten plaatsvinden.

De loterij telde 90 nummers: van één tot en met negentig. Op ieder lot stond het nummer, zowel in cijfers als in letters. Ze werden één voor één voorgelezen en door een notaris aan het publiek getoond. Na deze ceremonie werden alle nummers in aparte, evengrote etuis gestopt, die op hun beurt in het bijzijn van de aanwezigen in de draaiton werden gedeponereerd. De toeschouwers hadden zelfs het recht, een aantal etuis eruit te lichten om ze ter controle te laten wegen. Nadat een der omstaanders de ton een aantal keren had rondgedraaid, verscheen een geblinddoekte weesjongen, die één voor één vijf winnende nummers uit de ton nam, die hij, tot groot genoegen der aanwezigen, tussen de toeschouwers wierp.

De trekkingen vonden in het openbaar plaats in de grote zaal van het kasteel.

Dit gebeurde elke veertien dagen, 's zomers om half twee en 's winters om een uur in de middag.

Bij de trekking werd Baron de Bounam, geassisteerd door drossaard Jansens, notaris en griffier van de Baronie Rijckholt, een tweede notaris, twee schepenen en enkele andere personen.

Bij elke trekking werd een notariële acte opgemaakt die bij de griffie van Rijckholt ter inzage lag.

De orde-bewaarders hadden opdracht om eenieder, die de trekking wilde bijwonen, toegang te verlenen. Spelliefhebbers konden een of meer van de 90 nummers uitkiezen. De laagst mogelijke inzet bedroeg één stuiver. De hoogte was ongelimiteerd. De vijf winnende nummers werden in de verschillende kranten gepubliceerd.

De heer J. Senden te Eijsden, was zo vriendelijk zich te verdiepen in de rekenkundige reglementen van deze loterij.

Wij vinden het te technisch om hierop uitvoerig in te gaan. Daarom zullen we ons beperken tot het hoogst noodzakelijke.

Voor de nummers 1, 2, 89 en 90 gold:

een zgn. Extrait simple	leverde de winnaar 16x de inzet op
Extrait déterminé	80x
Ambe simple	400x
Ambe déterminé	6000x
Terne	8000x
Quaderne	100000x

Voor de nummers 3 t/m 88 gold:

een zgn. Extrait simple	15x
Extrait déterminé	75x
Ambe simple	280x
Ambe déterminé	5250x
Terne	6000x
Quaderne	60000x

Mogelijke interpretatie van de getallen van de "table de progression".

'n Gokker "koopt" een bepaald aantal getallen.

Hij heeft prijs als:

één van zijn getallen goed is (Extrait)

twee van zijn getallen goed zijn (Ambe)

drie van zijn getallen goed zijn (Terne)

vier van zijn getallen goed zijn (Quaderne)

De table de progression zegt nu:

een gokker die bijvoorbeeld 10 getallen gekocht heeft, heeft

10 kansen op Extrait

45 kansen op Ambe

120 kansen op Terne

210 kansen op Quaderne

A. Nemen we de "table de progression" voor ons.

We kunnen nu de genoemde kansen uit dit voorbeeld in het omrande gedeelte aflezen.

Extrait	Ambe	Terne	Quaderne
1	-	-	-
2	1	-	-
3	3	1	-
4	6	4	1
5	10	10	5
6	15	20	15
7	21	35	35
8	28	56	70
9	36	84	126
10	45	120	210
11	55	165	330
12	66	220	495

Extrait	Ambe	Terne	Quaderne
1			
2	1		
3	3	1	
4	6	4	1
5	10	10	5
6	15	20	15
7	21	35	35
8	28	56	70
9	36	84	126
10	45	120	210
11	55	165	330
12	66	220	495
13	78	286	715
14	91	364	1001
15	105	455	1365
16	120	560	1820
17	136	680	2380
18	153	810	3060
19	171	969	3776
20	190	1140	4845

Het is mogelijk dat hij vooral zijn zinnen op Quaderne heeft gezet en dat hij vindt dat 210 kansen een beetje weinig is. Hij wil bijvoorbeeld minstens 1000 kansen op deze schitterende prijs (100.000 x de inzet) hebben.

Met behulp van de "table de progression" kan hij nu aflezen, dat hij in dat geval minstens 14 getallen moet kopen.

B. Om dit voorbeeld te begrijpen lette men weer op het omrande gedeelte in de tabel.

We zien (in de 4e kolom) dat het getal 1001 het kleinste getal groter dan 1000 is. Hiermee correspondeert het getal 14 uit de eerste kolom.

Extrait	Ambe	Terne	Quaderne
1	-	-	-
2	1	-	-
3	3	1	-
4	6	4	1
5	10	10	5
6	15	20	15
7	21	35	35
8	28	56	70
9	36	84	126
10	45	120	210
11	55	165	330
12	66	220	495
13	78	286	715
14	91	364	1001
15	105	455	1365
16	120	560	1820
17			2380

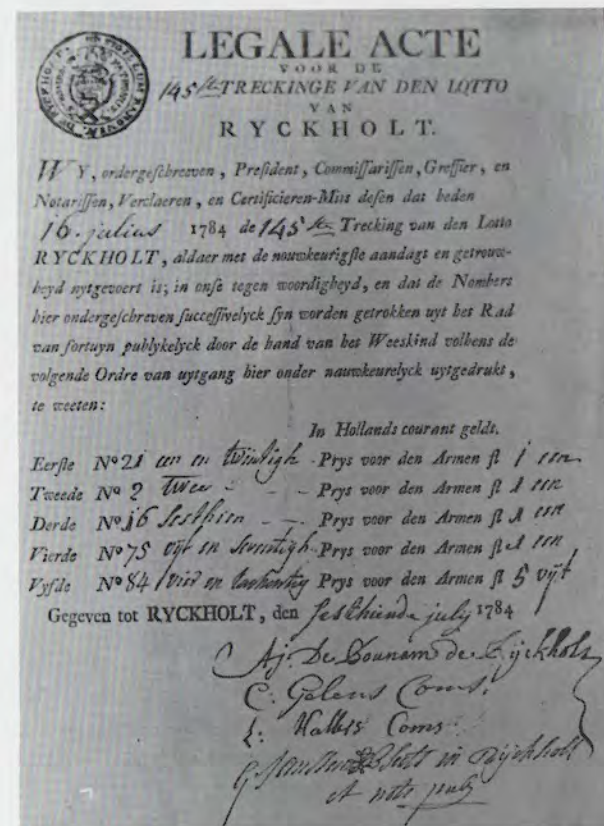
Omdat er ruim 2½ miljoen verschillende viertallen uit 90 getallen te formeren zijn, is in dit geval zijn kans toch nog vrij klein n.l. 1 op 2500 (maar hierover zwijgt de tabel).

Binnen twee maanden na de trekkingsdatum diende de prijswinnaar zijn prijs bij de organisatoren van de loterij af te halen. Degene die zich ná de vastgestelde termijn meldde, kreeg te horen dat zijn prijs vervallen was.

De organisatoren te Rijckholt, verkochten de zaak goed, want, ook de gewone mensen (de armen) werden bij de zaak betrokken.

De nummers van de loterij werden verspreid onder negentig armen. Pastoor Meijers van Gronsveld en enkele andere notabelen waren de aangewezen personen om uit te maken wie in aanmerking kwam om in het bezit te komen van één der negentig nummers.

Op de dag van de trekking werden 90 prijzen (het merendeel van één gulden, enkele van vijf gulden en héél enkele van tien en dertig Hollandse guldens) in een kleinere ton gelegd. De weesjongen toverde vijf prijzen te voorschijn (meestal alle vijf van één gulden) waarna de gelukkige winnaars hun lot-

nummer bij de pastoor inleverden. Deze zorgde ervoor dat de vijf vrij gekomen nummers uitgereikt werden aan vijf armen die nog niet aan de beurt waren geweest.

Op het eind van de achttiende eeuw, vond er een druk verkeer plaats tussen de bekendste steden van West-Europa. De belangstelling voor de Rijckholtse loterij was zonder meer erg groot. Dit blijkt uit het feit dat de geraadpleegde almanak ruime aandacht besteedt aan de vertrek- en aankomsttijden van postkoetsen tussen de Europese steden.

Het is niet bekend waarom in 1789 de loterij-activiteiten op het kasteel Rijckholt beëindigd werden.

Jef Clermont

Dialect

D'n eivellige

Heb d'r dē gekênt? 'r Zäog gaans vernaolistig, verfoomfejd, verfröddelt, vertäoperd oët.

'r Wäor vertesteweerd, vermassekreerd, verênneweerd en versakkerd. 't Wäor 'nnen oëtgehigkde, 'nne voëlenser, 'nne galjaar.

'r Magkde dich dēk läom mêt de drösjes dy 'r vejl haw en es 'r dich 'n fistel kôs zitte, dē foënes, daan leet 'r 't neet. Hēr fôtsjde oüch, dē fökser, daan gebierde hēr of 't zoe môs ziën, dē gleujeling, dat griëniëzer.

Vuur mich wäor 't 'nne geenzejjer en es 'r giftig wäor zat e zich grêjelings uüver dich heen. Meh krêg 'r ejnige goje daan trok 'r de serel, dē béle, dē sjoene jas, dēn hanskasper. 'r Haw han wie'n rôffelsjöp, veuj wie trêjplaanke, latsjoere en 'n moûjl wie 'n sjeurpoert. 'r Krögde en kûimde es 'r get doeg, ich deenk dat 'r de kipbers haw.

Wërke doeg 'r neet te vëul, 'r kôs 't klatse vaan de sjmik. 'r Hôjerde zich gën, e wäor noets neet keduk, die duvelsmoor. 'r Sjachelde get iën lömmele, e leet niks ligke es wërm iëzer, dēn hapsjaar.

'r Haw kwërte iën z'n han, dē läommëker, oevaàn wëit ich neet, e kalde zich 't lebber en lepsjde aon z'n mermit es 't oüch al muejer wäor.

Nögger wäor e neet, waol nitsj en köpsj. Pëke doeg 'n oüch, meh es 't aon ziënen toër wäor vuur e rönsje te gëve zaag e: "Zoûw v'r neet 'ns wyjer goën?"

'r Haw geng rysjtertele iën z'n sjoon, e paafde neet en haw altiéd e sjikske iënlige.

Ich sjaggerneerde mich dēk mêt dē sjmaagreem. E sopde 't broed van twie kaante. 'r Haw dēk sjmagke môtte kriëge, dē sjmërkanes. En es 'r get gol, daan speenselde 'r altiéd, dat sjtrêfhoüt, de sjtiëfliëne. Es 'n dich kôs toëke, dēn toep, daan leet te 't neet. Ich heb 'm dēk eng verknaweld, dat sjpjt mich hûij nog.

'n Es noë doed. Wie v'r 'm hebbe begraove wäor 't e wër, de joogs nog gèinen hoond oët. 't Wäor biestig kaad, 't rëngelde dat 't doedveel. 'r Hët 'n drekkige hiëmelvöort gehad, ('r zal toch neet bië Pëseke geland ziën?)

Ôs Livven Hier zal waol kompassie mêt 'm gehad hebbe, want op ze doedspreensje sjtoûng:

Hër hët noets e keend koed gedoën,
'r heel vëul vaan de môjer Gaods,
'n hët altiéd vaan sjpats gehawe,
'r haw 't hert op de gooj plaots.

Charel Jaspars.

Pool

'r Lik op d'n hook vaan de wej,
trukgetrokke en haos neet te ziën.

Langs duünehek en kergelej,
kwakvösj woene bië 'm iën.

Ês zoe gaans gewoen,
mennig vuügelke hët 'r d'n doës gelësj.

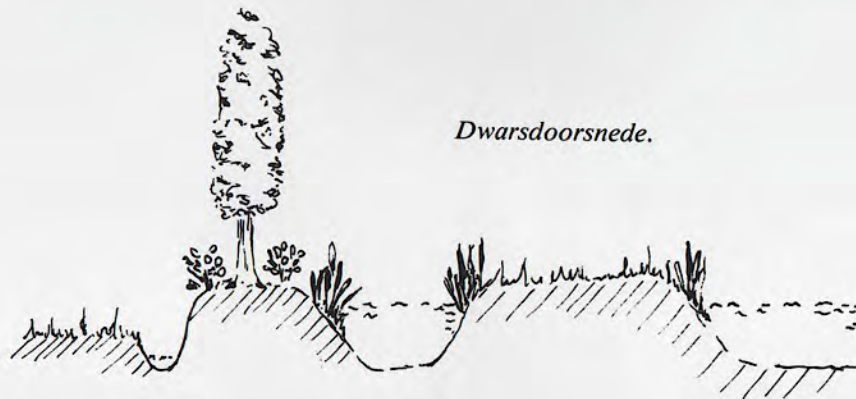
Ich vën 'm toch zoe sjoen,
de pool oonder d'n awwen êsj.

Gus van den Boorn.

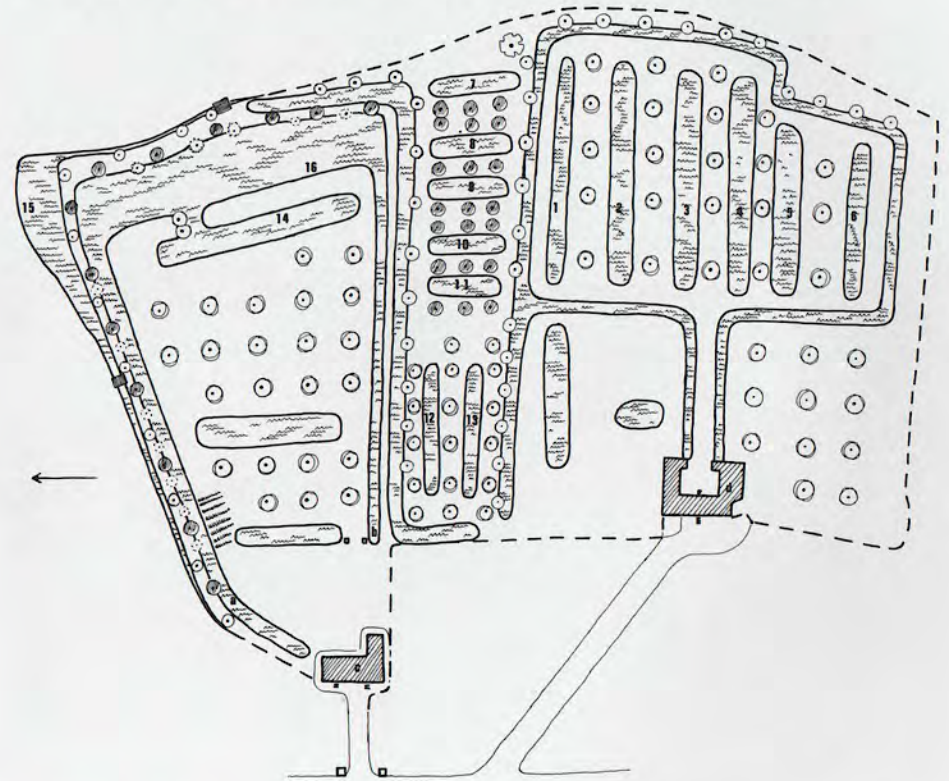

De Wijert

De jeugdige inwoners van ons dorp hebben de "Wyjerte" niet of nauwelijks gekend, maar bij de oudere generatie roept dit stukje Gronsveld toch veel mooie herinneringen op. Wanneer de Wyjerte zijn gegraven is niet precies bekend. In ieder geval weten we dat op de nauwkeurige landkaart van luitenant-kolonel Tranchot van het Napoleontische leger uit 1803, de Wyjerte al zijn ingetekend. Waarom ze zijn gegraven is wel bekend. Zo vertelde Bèr Bouchoms dat het gehele Broek (benedenterras) vroeger vaak werd geteisterd door hoge waterstanden en overstromingen van de Maas. Dit gebied was dan ook altijd moerassig. (De letterlijke betekenis van het woord broek is moerasland). Om toch nog bruikbaar land te verkrijgen en om het overtoelinge water op te vangen, hebben de bewoners brede putten gegraven. De uitgeworpen aarde werd rondom opgehoogd (de Diêke) en de putten dienden als waterreservoirs. Na verloop van tijd ontstond in deze waterbekkens een natuurlijk evenwicht en veranderden de Wyjerte in een prachtig natuurgebied.

Door de overstromingen van de Maas kwamen allerlei soorten vis via de "Ziép" ook in de Wyjerte terecht. Die vissen werden natuurlijk ook gehengeld, maar vroeger bezigde men ook andere, voor ons minder gebruikelijke, methodes om de vis te bemachtigen. Zo probeerde Bèr Spronck vroeger de karpers met de flobert te bejagen en is het mijn grootvader Door van de Weerdt zelfs eens gelukt om een grote snoek te schieten, die net bezig was een kleinere soortgenoot te verorberen. Van Pierre Roosen is bekend, dat hij de vis ving met "foêke" (korfvormige visnetten). Vroeger werden een aantal Wyjerte (nummers 1 t/m 6) verpacht aan directiepersoneel van de Mauritsmijn te Geleen.

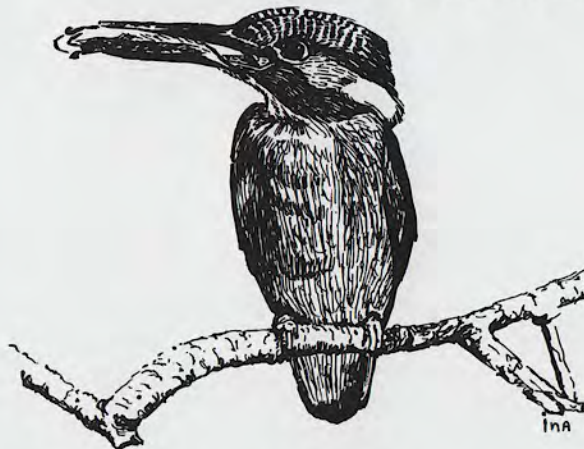

Architektenburo Satijn , boerderij Vossen , moestuin ,
 wilg , fruit , populieren , walnoten ,
 els

In deze vijvers werden vooral zilverkarpers (kêrp) uitgezet, dit vanwege hun snelle groei. Zo nu en dan sleepten deze hengelaars grote netten door de vijvers om de ongewenste roofzuchtige snoeken te verwijderen. In de Wyjerte van A. Goessens (nummer 7 t/m 13) voelden de steenkarpers zich duidelijk op hun gemak en ze bewoonden deze dan ook massaal. Niet alleen de snoek en de karper, maar ook de zeelt (loûw) en de paling (iel) kwamen veelvuldig voor. De loûw, die zich volgens Sêf Vossen gemakkelijk liet verschalken, kwam vooral voor in de kleine Wyjert (nummer 14). Ook nummer 15 werd door veel mensen in het dorp "de kleine Wyjert" genoemd. Wyjert nummer 3 was wel een bijzondere; deze werd namelijk gevoed door een natuurlijke bron (sjpreunk). Zelfs bij zeer strenge vorst vroer deze Wyjert niet of nauwelijks dicht en meestal stegen hier uit dampen op en kwamen luchtbellens naar de oppervlakte. Geheel ongevaarlijk was deze vijver overigens niet, gezien het feit dat verscheidene inwoners (vooral wanneer er een laagje sneeuw lag) in het ijskoude water zijn beland. Een typisch kenmerk was verder dat, door de voortdurende stroming, de verscheidenheid aan vissoorten groot was. Het jaar 1929 was voor de visstand een rampjaar. Door de aanhoudende strenge vorst werden de vissen in de steeds dikker wordende ijslaag ingevroren. Toen de dooi intrad, lag de bodem van met name de Grote Wyjert (nummer 16) bezaaid met dode vissen (vooral palingen). Vele dorpingen hebben toen menig emmertje met paling gevuld. Ook de kraaien maakten van de situatie gebruik en ruimden veel aas op. In de Wyjert zat niet alleen vis. Wie herinnert zich niet de warme zomeravonden waarop je de groene kikkers tot ver in 't dorp kon horen kwaken. Bêr Bouchoms herinnerde zich nog dat je op stille avonden de kikkers onder in het dorp (de Peen) nog kon horen. Zijn moeder vertelde dan altijd dat er mooi zomerweer op komst was. Naast de groene kikkers maakten ook de padden, de kleine en kamsalamanders gebruik van de Wyjerte om zich voort te planten. De kleine salamander verscheen al vroeg in het voorjaar en verbleef er tot de meimaand. Daarna leidde hij een verborgen en nachtelijk leven op het land. De kam- of grote salamander verbleef er van maart tot juli. Het mannetje is vooral te herkennen aan zijn hoge getande rugkam. Het wijfje daarentegen bezit geen kam, doch slechts een huidzoom op

de boven- en onderzijde van de staart. In augustus verlieten ook deze salamanders de Wyjert waarna het mannetje zijn kam kwijtraakte. Ook de zeldzame vuursalamander was een bewoner van de Wyjert.

Een ijsvogel met visje in bek.

Niet alleen voor de amfibieën was de Wyjert van grote betekenis, maar ook vogels hebben er in grote verscheidenheid gebroed, zoals rietzanger, grote en kleine karekiet, snor, waterhoentje, meerkoet en wilde eend. Ook de prachtige blauwgekleurde ijsvogeltjes hadden de Wyjert als hun territorium. Het voedsel van deze vogels bestaat uit kleine visjes, die ze vanaf een tak met duikvluchten uit het water weten te vangen. Tegen de avond kwamen dan nog enkele grote blauwe reigers van de Maas richting Wyjert, om zich te goed te doen aan de talloze groene kikkers. Tenslotte wil ik, voor wat de vogels betreft, nog opmerken dat de zeldzame wielewaal (de goûdmêlie) verleden jaar nog heeft gebroed in de hoge populieren op de Diêke. Ook de flora van de Wyjert was uniek. Monnikskap, gele lis (lêsj), dotterbloem, gele plomp, waterviolier, lisdodde en kattestaart tierden er welig. Het insectenrijk was ook goed vertegenwoordigd. Hierbij denk ik in het bijzonder aan het grote aantal libellen ("sjiêre" of "Sjpaonse juffroûwe"), dat over het waterscheerde.

Niet alleen over de natuurlijke aspecten is veel te vertellen, ook op het sociale vlak betekende de Wyjerte veel voor Gronsveld.

In het schaatsseizoen was het een echt ontmoetingscentrum voor het hele dorp. Wanneer de eerste nachtvorst een dun laagje ijs over de Wyjerte legde, werden door de grootste optimisten al de schaatsen van zolder gehaald. Wanneer Zjêf van de Weerdt en Nic Starren echter enkele rondjes hadden gedraaid, was dit voor iedereen het teken om met een gerust hart de schaatsen onder te binden. Men schaatste vroeger veelal op de "grote Wyjert" en de zijarmen hiervan (van punt naar punt). De "kleine Wyjert" (nummer 14) was speciaal gereserveerd voor beginners en minder begaafde schaatsers. Erg in trek bij de jeugd was het schaatsen in een lange sliert. Wanneer dan de voorste rijders abrupt afremden, maakte de laatste een enorme zwieper. Ongevaarlijk was dit spelletje dus niet. Ook kan ik mij nog goed herinneren dat wij op de grote Wyjert ijshockey speelden met een leeg groenteblikje en een houten stok ('nne goje kul). Wanneer

Theo en Anita Doyen op de zijarm van de Groete Wijert.

je dan 's avonds de zoveelste val had gemaakt, was je zo vermoeid dat je haast niet meer overeind kon komen. Hierbij wil ik nog aantekenen dat wij geen wisselspelers kenden en dat onze ouders niet bezorgd hoefden te zijn dat wij 's nachts niet goed zouden slapen. Ook wil ik nog vermelden dat voor velen het ijs van de Wyjert niet sterk genoeg bleek te zijn. Colla Jacobs schaatste in zijn jonge jaren eens zo ijverig dat hij vergat dat hij ook nog misdienaar was. Toen de klokken voor het lof (de vêsper) luidden, realiseerde hij zich dit weer en spoedde zich over de Wyjerte richting kerk. In zijn grote haast vergat hij dat er op de Wyjert met de "spreunk" slechts een dun laagje ijs lag en belandde vervolgens met de schaatsen in z'n handen in het koude water. De natte broek was niet erg, maar het verdwijnen van zijn schaatsen in het donkere water was dramatisch. Wômke Hofman trok zich het lot van Colla echter aan en wist na enkele dagen dreggen met een "sjtiêp" beide schaatsen weer op het droge te brengen. Dit tot grote vreugde van Colla en zijn moeder. Ook het verhaal van Tyne en Zjoke Gorissen wil ik U niet onthouden. Tyne waagde zich een keer te ver op het zwakke ijs en zakte er door. Zjoke dacht dat zijn broer nooit meer uit het water zou geraken en riep vertwijfeld: "Addie Tyne". Deze uitdrukking heeft toch wel veel indruk gemaakt, want tegenwoordig wordt ze nog vaak gebruikt. Nog opgemerkt zij dat Tyne dit avontuur overleefde.

Omdat veel ouders hun kinderen, vanwege het verdrinkingsgevaar, niet graag richting Wyjert zagen trekken, werd vaak het verhaal van het "Haokemenneke" voor de dag gehaald. Hiervan werd verteld dat het een geest was die op de bodem van o.a. de Wyjert leefde en kinderen, die te dicht bij de poel kwamen, met een haak in het water trok. Dit Haokemenneke, dat overigens ook in mestpoelen en beerputten (seterre) zou leven, heeft ook mij vroeger veel angst ingeboezemd.

Niet alleen in de winter, maar ook in de andere jaargetijden beleefde de jeugd op de Diêke veel plezier. Zo werd van alles uitgevonden om de grote Wyjert varend over te steken. Dit gebeurde bijvoorbeeld met zelfgemaakte vloten, kano's en zelfs in een oude "moolt" (een langwerpige houten bak waarin vroeger het deeg werd gekneed).

Verder werden ook minder fraaie activiteiten ontplooid. Ik denk aan het vangen van kikkers, salamanders en waterhoentjes en het uithalen van vogelnestjes. Gelukkig is het merendeel van de jeugd op dit gebied veel milieubewuster geworden.

Veel erger is het geweest dat men de Wyjerte als stortplaats is gaan gebruiken, zodat van dit stuk natuur vrijwel niets is overgebleven. Nu zou dit ook op veel meer weerstand zijn gestuit.

Deze foto is gemaakt op een mooie zondag in het jaar 1916 door de heer Albert Hayen. De 5 keurige heren, v.l.n.r. Zjeng van Pierre Roosen, Zjeng Goessens, Bèr Pleumeekers, Geel Waber (van Liebeke) en Fien Hessels, lieten zich fotograferen op 'n trêkbal (Mallejan) Op de diêke (de Wijjert) Een trêkbal werd vroeger gebruikt om gekapte boomstammen te verslepen. Uiteraard gebeurde dit destijds met behulp van paardekracht. Op de foto zien we verder nog een 'miét sjaanse vaan kannedassehout'. Rechts op de achtergrond zijn nog vaag de monumentale boerderijen van Vossen en Roosen zichtbaar.

De Wijjert nu

Misschien blijkt het in de toekomst mogelijk om de Wyjerte in de oude toestand geheel of gedeeltelijk terug te krijgen. Wie weet!! Als het aan Grueles ligt liever vandaag dan morgen. In ieder geval is het al positief dat de naam niet verloren is gegaan: het nabij gelegen complex bejaardenwoningen draagt nu de naam de Wyjert. Ten slotte willen wij iedereen bedanken voor de verkregen informatie en foto's.

Pim van de Weerdt
Guido Martens

Wijert

Wijert, al bis te neet mie,
ich deenk aon dich, vuuraal bié vros en snie.

Op dich heb ich sjerze gelierd,
eleng, mêt twieje en ién de sjliert.

Dich lierdes mich valle en opsjoën
en neet uüver iés van eng naach te goën

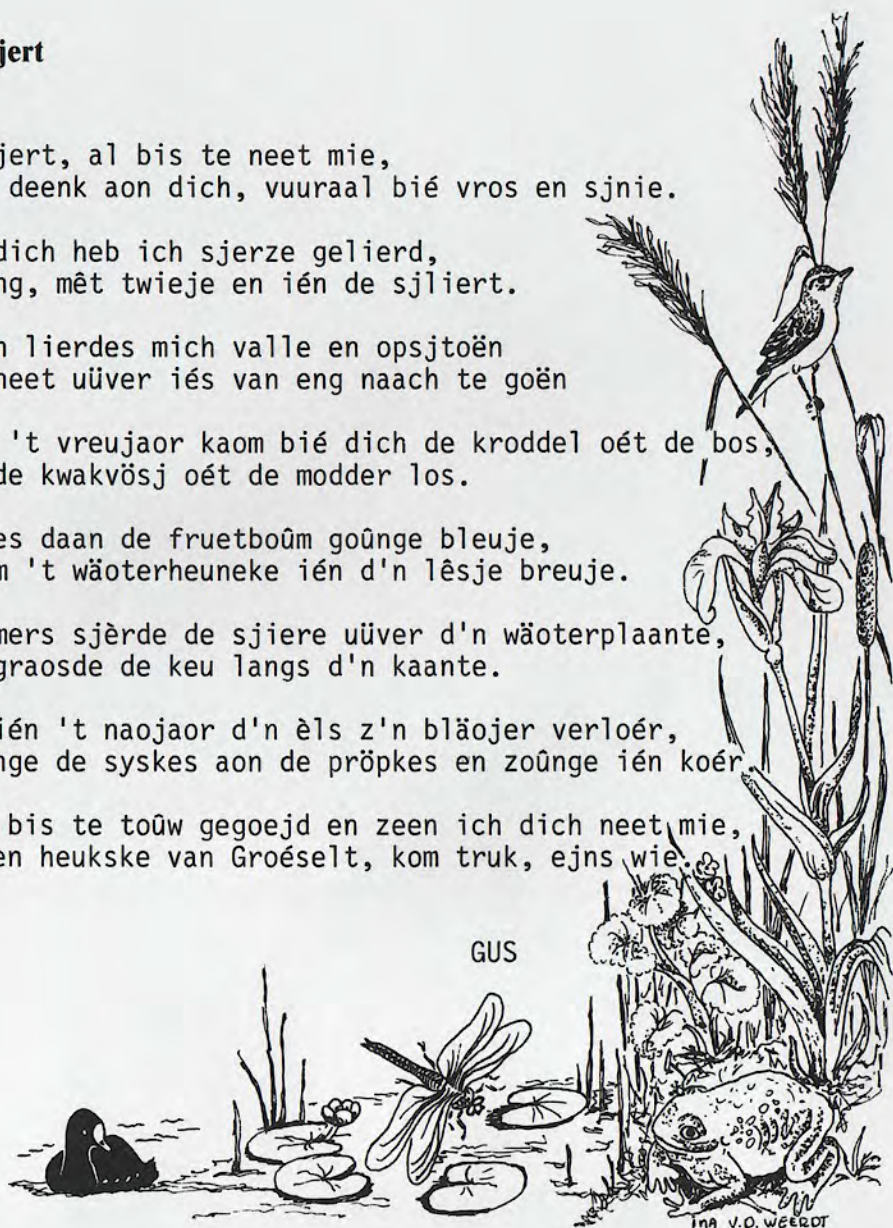
Ién 't vreujaor kaom bié dich de kroddel oét de bos,
en de kwakvösj oét de modder los.

En es daan de fruetboôm goünge bleuje,
kaom 't wäoterheuneke ién d'n lêsje breuje.

Soëmers sjêrde de sjiere uüver d'n wäoterplaante,
en graosde de keu langs d'n kaante.

Es ién 't naojaor d'n èls z'n bläojer verloér,
hoünge de syskes aon de pröpkes en zoünge ién koér

Noé bis te toûw gegoejd en zeen ich dich neet mie,
sjoen heukske van Groéselt, kom truk, ejns wie.

GUS

INA V.O. WÉERDT

De Amerikanen uit het Savelsbos

Ook van oktober tot en met april zit een bosbeheerder niet stil. Een ieder die in het bos werkt weet dat deze tijd het meest geschikt is om de bomen te vellen. Vroeger werden grote percelen hakhout ineens gekapt. Alle stammen, takken en twijgen wist men wel ergens voor te gebruiken. Verspreid tussen het hakhout stonden de grotere bomen.

Dit waren de zogenaamde overstaanders. Die werden pas gekapt als hun stam zo dik was dat men op de zagerij er planken en balken uit kon halen. Voor het maken van gebouwen gebruikte men vaak het zaaghout van eiken. Zo liet aannemer J. Renette in de winter van 1788-1789 maar liefst 15 karren en 22 wagens hout uit het Gronsvelderbos halen voor de restauratie van de kerk in Heer. In het bos werden toen vele Heerlijke eiken omgezaagd.

Ook in de tegenwoordige tijd worden nog eiken omgezaagd. Een groot aantal Amerikaanse eiken verdwijnen thans uit het Savelsbos. Amerikaanse eiken groeien oorspronkelijk alleen in het oosten van Noord-Amerika.

Zo rond 1700 werden ze in ons land ingevoerd en voor het eerst geplant op enkele landgoederen. Het was in die tijd een mode zoveel mogelijk vreemde boomsoorten rond je kasteel te planten. Hoe vreemder en exotischer de soort, des te mooier vond men het. De meeste ingevoerde bomen bleken in ons land echter niet levensvatbaar. De Amerikaanse eiken wisten zich daarentegen wel te handhaven. In het begin van de 19e eeuw kregen ook de bosbouwers belangstelling voor deze bomen. Men ontdekte dat de Amerikaanse eik genoeg nam met een voedselarme bodem. Bovendien groeide de boom vrij snel. De Amerikaanse eiken leverden in een korte tijd veel hout op. Na verloop van tijd ontdekte men echter ook nadelen. De kwaliteit van het hout was minder dan van onze inlandse eiken. Daarbij kwam dat de bomen een zo brede kroon ontwikkelden dat onder hun bladerdak andere bomen en struiken geen kans meer kregen. Men heeft ook geprobeerd Amerikaanse eiken te gebruiken als hakhout of vulhout. In het laatste geval werden de bomen als struiken gebruikt.

Hun enorme hoeveelheid bladeren zou op die manier de bodem nog kunnen verbeteren. Toen op de armste gronden ook nog bleek dat de Amerikaanse eiken zich zo snel vermeerderden dat ze niet meer in de hand te houden waren, gaf men alle moed op. In sommige bossen ontstond zo'n plaag dat alleen de chemische spuit nog uitkomst bood.

Het vergaat de Amerikaanse eiken net zoals andere ingevoerde vreemde planten en dieren. Of ze gaan vrij snel dood, of ze doen het zo goed dat ze de inheemse natuur gaan overwoekeren (denk maar eens aan muskusratten). Vaak halen we voor we het weten zo ook nog vreemde ziekten naar ons land (b.v. iepziekte en bacterievuur).

In een natuurlijk milieu zijn planten en dieren op elkaar en op hun omgeving afgestemd. Al het goede en kwade is in de natuur in evenwicht. Het mag soms moeilijk zijn om uit te zoeken wat goed en wat kwaad is, we kunnen beter genieten van onze inheemse natuur dan die van verre landen!

F.S. van Westreenen

Noot van de redactie.

Aangezien het rooien van deze eiken in onze gemeente nogal wat emoties heeft losgemaakt en hoogstwaarschijnlijk meerdere mensen w.o. de Stichting Grueles het niet eens zullen zijn met de beweegredenen van Staatsbosbeheer, heeft de heer Van Westreenen zich bereid verklaard om tijdens een informatieavond nader op dit onderwerp in te gaan. Discussie is hierbij mogelijk.

Streekmuseum

Het afgebeelde voorwerp werd tijdens de Tweede Wereldoorlog ontworpen en gebruikt.

Degene die weet waarvoor dit apparaat diende kan contact opnemen met Piet Spronck, tel. 1497.

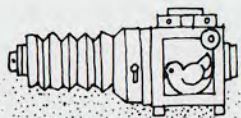

Het in het vorige nummer afgebeelde voorwerp werd door Zjeng Martin herkend.

Het is een beschermbeugel die de koeien om de kop werd gedaan, zodat zij de boomstammen niet konden beschadigen. Bij het grazen hadden de dieren hiervan geen last.

Piet Spronck.

Foto

Ken d'r h6n nog?

Kasj (Karel Waber) werd geboren op 21 september 1872 in het hoekhuis onder aan de Putsteeg, tot voor kort bekend als bloemisterij "Fauna".

Op 15-jarige leeftijd ging hij "op het spoor" werken, waarschijnlijk op voorspraak van zijn vader B6r (de Zjwip) die daar toen al vele jaren werkzaam was. (De bijnaam Zjwip kreeg de familie Waber van ene Conrardus Waber, een uit SCHWABEN afkomstig soldaat, die aan het einde van de 18e eeuw deel uitmaakte van het Zwitsers garnizoen in Maastricht. Hoewel het dagloon van Kasj bij zijn aanstelling in 1899 slechts f.1,20 (+ 20 ct toeslag) bedroeg, moet dat voor de normen van die tijd nog niet zo slecht geweest zijn, ook al omdat er weinig werk te vinden was. Zo weten we uit die zelfde tijd dat iemand die, in opdracht van de eigenaar van een stuk bos, de hele dag hout ging kappen, daarvoor 60 ct per dag ontving. We spreken nu over de jaren vlak voor de eeuwwisseling.

Begonnen als arbeider werkte Kasj zich in de loop der jaren op tot ladingmeester, een werk dat prettiger was en bovendien beter betaald werd.

Ook gebeurde het, en dat was zeker in die magere jaren zeer welkom, dat hij van de handelaren een stuk vlees of een paar vissen kreeg. Hij moest er immers voor zorgen dat de, vaak bederfelijke waar, zo snel mogelijk op de plaats van bestemming kwam.

Kasj was intussen op 12 februari 1895 getrouwd met Zjann6t Scheepers (N6t van Li6beke) en woonde aanvankelijk in het huisje achter de slagerij van zijn broer Wum, nu Rijksweg 158. Hier werden ook hun 10 kinderen geboren 6 jongens en 4 meisjes. Drie meisjes en een jongen stierven echter toen ze nog heel jong waren.

N° 16331.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE

VAN

STAATSSPOORWEGEN.

De DIRECTEUR-GENERAAL der MAATSCHAPPIJ TOT
EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN benoemt bij deze
met ingang van den eersten januari 1899

Hubertus Carolus Waber

tot arbeider

op eene bezoldiging van een gulden twintig cents
en eene toelage van twintig cents per
dag

UTRECHT,

Maart 1899.

De Directeur-Generaal voornoemd,

H. P. Heymans

OPMERKING. Het is den titularis in deze acte genoemd, in zijn
persoonlijk belang dringend geaden dit stuk zorgvuldig en in
ongeschonden toestand in bijgevoegden omslag te bewaren.

(Model P. No. 22.)

In 1915 verhuisde het gezin naar het, intussen afgebroken huis hoek Rijksweg-Hennemettenstraat naast Peters, de kuiper. Hier woonden ze nog 12 jaar alvorens hun eigen nieuwe huis aan de Stationsstraat no. 73 te betrekken. Overigens was dit het eerste huis dat Sjeng Damzo, die pas als aannemer was begonnen, bouwde.

Toen Marieke, hun enige nog in leven zijnde dochter in 1936 trouwde met Fik Jaspars, besloten Kasj en Nêt samen met hun zoon Pierre bij haar te gaan inwonen.

Kasj was nu gepensioneerd zodat hij zich helemaal aan zijn liefhebberijen kon gaan wijden. Fik had een grote tuin waar van Kasj een weelderige moestuin maakte.

Zijn gemoedelijkheid mag blijken uit het voorval dat zijn dochter Marieke vertelde. Het was bij het uitbreken van de oorlog, mei 1940, dat Kasj in z'n tuin aan het werken was.

*Grote Bronk 1931
Kasj, als grenedeer
geflankeerd door
Zjeng Martin en
Zjeng Schiepers.*

Terwijl overal granaten insloegen werkte hij onverstoort verder. Toen men hem smeekte om toch mee naar de kelder te gaan sprak hij rustig: "Ze hebben wel meer plaats om die granaten te laten vallen dan precies waar ik aan het werken ben". Toen er tenslotte een granaat ontplofte niet ver van hem vandaan besloot hij dan toch maar naar binnen te gaan echter niet voor hij zijn schop grondig had schoongemaakt en in het schuurtje had gezet.

Hij was zo trots op de producten uit zijn tuin dat hij de mooiste exemplaren niet wilde oogsten en maar door liet groeien en dus steeds de kleinste kooltjes en kroppen het eerst liet gebruiken.

Elke morgen om half elf onderbrak hij zijn werkzaamheden in de tuin en spoedde zich met korte pasjes naar het café van Sjeng, (later Lieza) van d'n Dikke om daar zijn twee dröpkjes te gaan drinken. Dit uitstapje duurde slechts enkele minuten want alles verliep volgens een vaak geoefend ritueel. Als Lieza Kasj de weg zag oversteken werd zijn glaasje al vol geschonken, tot aan de rand, want daar stond hij op.

*Kasj en Nêt op hun 60-jarig huwelijksfeest. Op de achtergrond
Lena Waber-Janssen*

Na een korte groet mikte hij de inhoud in een keer in zijn keel waarna hij het glaasje op de toog zette. Hij haalde dan zijn beurs uit de zak en telde 2 x 35 ct uit, altijd gepast. Intussen had Lieza zijn glaasje opnieuw gevuld zodat hij, na zijn beurs te hebben weggestopt, zonder tijdverlies de tweede borrel burgemeester kon maken. Alles zonder overbodige conversatie en tijdverlies dus, zodat hij, voor iemand hem gemist kon hebben, weer in de tuin aan het werk was. Om half twaalf ondernam hij nog eens dezelfde expeditie maar nu in de richting van het café van Sjang van de Keizer (later Jean Houten). Ook hier liet hij in luttele minuten twee goed gevulde borrels in zijn keel verdwijnen. Daarna dronk hij doorgaans geen druppel meer want zei hij dan: "Ich heb mijng taw gehad". Moeilijk te verteren was het voor Kasj als er eens een prijsverhoging van 5 ct per dröpke doorgevoerd moest worden. Om-

*Kasj op zijn
diamanten
huwelijksfeest.*

dat hij nooit vroeg hoeveel hij moest betalen maar altijd gepast geld neerlegde, moest men hem dan, voor hij naar buiten ging, vragen er nog een dubbeltje bij te doen. Dit bericht trof hem als een ware jobstijding en het duurde dan ook even voor hij zover hersteld was dat hij het gevraagde uit zijn beurs haalde en bij het andere geld legde, terwijl hij iets bromde van, dat het dan afgelopen was en hij niet meer zou komen. Kasj kreeg het dan klaar om dagen niet meer te verschijnen, iets wat hem ondenkbaar veel moeite moet hebben gekost, zoveel zelfs dat hij de strijd na een paar dagen dan ook maar op gaf en, zij het onder protest, toch maar weer zijn dagelijkse dröpkes ging nuttigen. Een andere liefhebberij was vogeltjes vangen, een bezigheid die echter toen al verboden was. Om de politie te misleiden deed hij de kooitjes om de sijzen en putters te vangen in een grote mand die hij dan aan zijn riek stak. Met de riek over zijn schouder trok hij dan naar het veld. Overigens wist de politie heel goed wat Kasj in zijn schild voerde maar ze liet daar niets van merken zodat het voor hem extra boeiend bleef.

In februari 1945 waren Kasj en Nêt 50 jaar getrouwd. Kasj wilde dat dit een groot feest zou worden, maar alles was op de bon en alcohol was helemaal niet te krijgen. Een boer werd bereid gevonden, om illegaal achter een stapel stro in de stal, een kalf te mesten. Wel moest Marieke, zijn dochter, iedere dag een grote mik bakken en een emmer melk zien te bemachtigen die dan naar "de boer van het kalf" werden gebracht. Wat de jenever betreft, die mocht volgens Kasj niet ontbreken. Iemand werd bereid gevonden om deze in een schuurtje bij Fik al even illegaal te stoken. Zo werd het een geslaagd feest waar het goed van eten en drinken was en waarbij nog enkele Amerikaanse militairen van het hier aanwezige bevrijdingsleger kwamen feliciteren. Marieke herinnert zich nog dat een van deze Amerikanen met haar moeder, de gouden bruid, een dansje heeft gemaakt. Of het humor was of dat Kasj het echt meende, ik weet het niet, grappig was het in ieder geval wel wat hij zei toen zijn vrouw hem voor de tweede keer een wafeltje aanbood dat ze zelf had gebakken. Hoewel hij zich het eerste goed had laten smaken zei hij, nu echter heel beslist: "Nee merci, ik heb er een gehad en die andere die je daar hebt smaken

toch allemaal precies hetzelfde".
 Een heel zwarte dag in zijn leven was toen in 1950 zijn oudste zoon Bèr overleed.
 Kasj toonde naar de buitenwereld toe echter weinig emoties, maar liet enkele dagen later al zijn putters los en ging ook nooit meer vogels vangen.

Kasj enige maanden voor zijn dood.

In 1955 mochten Kasj en Nêt hun 60-jarig huwelijk vieren en, zoals U op de foto kunt zien, kon er bij Kasj nog een stralende lach vanaf. Hij was inmiddels 83 jaar. Mem stierf een jaar later. Kasj overleefde haar 8 jaar en stierf als een tevreden mens op 16 oktober 1963, bijna 92 jaar oud.

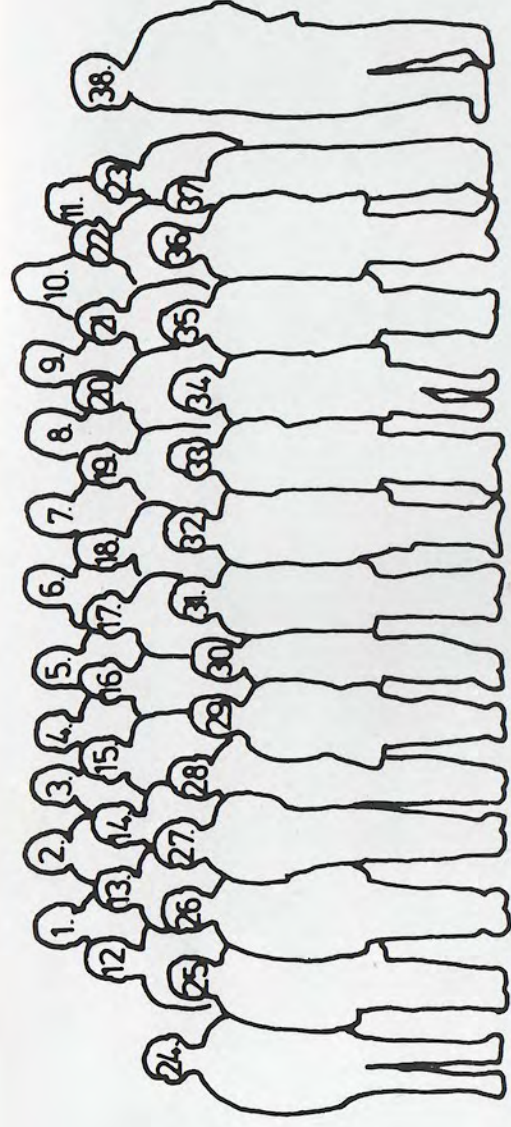
Wally v.d. Weerdt

± 1942 "in korte broek",
 1. Marcel Doyen 2. Luciën Doyen 3. Bèrke Spronk 4. Piet Smets
 5. Michel Dassen 6. Albert Mingels 7. Albert Vliegen 8. Hay Goessen
 9. Bart van Thoor 10. Jean Berghmans 11. Eddy Goessen (van Rikir)
 12. Hoep Kollenburg (van Leen) 13. Gilles Dodemont
 14. Lewie Waber (van Wum) 15. Jêf van de Weerdt 16. Jean van de Weerdt (van den dikke).

Lagere school Gronsvelt, 1964

1. Lia Theelen
2. Lilian Doyen
3. Leentje Mingels
4. Virginie Sligchers
5. Truus Zut
6. Truus Peeters
7. Dymphie Blom
8. Thérèse Roosen
9. Marleen Bessems
10. Marie-José Lebens
11. Hedy Hurkens
12. Fannie Klinkenberg
13. Jantje Aarts
14. Eric van Wersch
15. Laurent Aldenhoven
16. Jan Munnichs
17. Matthy van Thoor
18. Gerry van Caldenborgh
19. Jo Scheres
20. René Mingels
21. Fons Wetzels
22. Jean Vliegen
23. Tonny Mertz
24. Leon Gorissen
25. Jenny Bergenhuizen
26. Marga Vermazen
27. Frans van de Weerdt
28. Matthy Schiepers
29. Marlies Beckers
30. Jos Scheres
31. Annemie Frambach
32. Gabriëlle Hayen
33. Celke Aarts
34. Iny Tilly
35. Marie-Louise Mommers
36. Marie-José Malik
37. Maritza Heijman
38. Jean van Baal

V.l.n.r.: Marie Hollanders, Frans v. d. Weerdt, Bèr Hollanders, moeder Hollanders, Fie Damzo (Klinkenberg), Anna Crous, Nēleke Crous, gehurkt Mat v. d. Weerdt.

Links Tinus Wassenaar, rechts Jo Scheres voor het café van Lies Wassenaar in Rijckholt, ± 1936.

Eieren verven met rode uischillen.

Men wast de uischillen en voegt een scheutje slaolie toe. Hoe meer schillen men gebruikt, des te mooier wordt de kleur van de eieren. Laat de schillen een nacht weken in water en breng het geheel aan de kook. Na enkele minuten legt men de eieren voorzichtig in het water en laat ze gedurende vijf minuten zachtjes koken, vooral zachtjes, anders springen er teveel kapot. Haal vervolgens de eieren uit het water en droog ze met een doekje af. Dit om de overtollige olie te verwijderen.

Nēt Vliegen-van de Weerdt.

100 Jaar bolacasia's langs de Molenweg

De Molenweg tussen Heer en Gronsveld lijkt op het eerste gezicht een doodnormale verbindingsweg tussen twee kernen. Doch naast het feit dat deze weg om de vier jaar tijdens de "Groete Broonk" een gedeelte (misschien wel het mooiste) van de processieroute vormt, is er nog een andere bijzonderheid: n.l. de bomen die al meer dan honderd jaar langs deze weg staan.

Het jaar 1863 is voor de molen van Gronsveld (gebouwd in 1622), maar zeer zeker ook voor de omgeving, een belangrijk jaar geweest. Op 22 februari van dat jaar diende de

De ruiter is H. van de Boorn, Luitenant-adjutant van de majoor, 1927?

Bolacasia's

toenmalige eigenaresse van de molen (wed. Bemelmans-Jacobs) een bezwaarschrift in bij de Gouverneur van Limburg, tegen het aanplanten van bomen langs de weg tussen Maastricht en Battice (de huidige weg langs de molen). De reden van dit bezwaarschrift was de vrees dat de aangeplante bomen na enige tijd de molen "de wind uit de zeilen zouden nemen". De Gouverneur zag de eerste vijftien jaren geen problemen en stelde dat de bomen daarna eventueel vervangen konden worden. De weduwe Bemelmans nam met deze beschikking geen genoegen en ging in 1866 in beroep bij de Kroon. Deze besliste dat de inmiddels geplante bomen vervangen moesten worden door laagblijvende bolacacia's, zodat de wind vrij spel kon blijven hebben op de wieken. Tevens werd bepaald dat bij vervanging steeds bolacacia's geplant dienden te worden. In 1882 zijn door Rijkswaterstaat de bol- of kogel-acacia's (Robinia's) aangeplant.

Bolacacia's zijn vrij merkwaardige bomen, voornamelijk door hun dichte, ronde kroon. Deze groeivorm wordt meestal bereikt door tot op de stam terug te snoeien. De Robinia's van de Molenweg zijn echter zo lang ze er staan nog nooit gesnoeid. De kroon werd daardoor meer schermvormig en onregelmatig.

Een andere bijzonderheid van deze bomen is dat ze nooit bloeien. Ze kunnen uitsluitend vegetatief vermeerderd worden; meestal gebeurt dit door enting op de stam van de gewone acacia.

Op dit moment staan 3 generaties bomen door elkaar. Van de oorspronkelijke aanplant van 82 stuks is geen enkele meer over. De oudste bomen die er nu nog staan zijn ongeveer 50 jaar oud. De meeste van deze 33 exemplaren zijn inmiddels aan vervanging toe.

Van de tweede generatie, die rond 1960 werd aangeplant, is nog een veertigtal over. Deze bomen zijn nu in de bloei van hun leven. De jongste aanplant dateert van enkele jaren geleden. Er werden toen ongeveer honderd bomen aangeplant op plaatsen waar de oude het hadden laten afweten. De laatste aanplant was mede een gevolg van het feit dat de Molenweg gedeeltelijk werd omgelegd voor de realisering van de oprit naar de autoweg; een forse ingreep die een niet meer te herstellen wond veroorzaakte in de markante bomenrij langs de Molenweg.

Vroeger zag men, vanaf de molen gezien, aan het einde van een lange "looftunnel" de eerste witte huizen van Gronsveld.

Dit beeld, dat vooral 's avonds sprookjesachtig aandeed, was na de wegomlegging ineens verdwenen. We zullen ons, in het voetspoor van de weduwe Bemelmans, moeten blijven inzetten voor het behoud van de bolacacia's die het aanzien van de Molenweg al meer dan een eeuw bepalen.

Frans van de Weerdt

Lit. Natuurhistorisch Maandblad, jrg. 72, no. 1.
januari 1983.

Secretariaat:

Rijksweg 92, 6247 AK Gronsveld

Tel. 04408-2880/1575

Rabobank Gronsveld, rek.nr. 11.75.15.000 / Postgiro 25 35 375

t.n.v. Stichting Grueles

Abonnementsprijs: 17.50 per jaar. Losse nummers f 5,00.